

JÓZSA György Zoltán¹

Ahmatova. Nőirodalom a történelmi és lírai emlékezet erőterében

Absztrakt

A dolgozat fő problémakörét a nőíró és a nemzeti ikon fogalmainak összefüggései, az emlékezet központi kérdése mint a művészet és az ember antropológiai lényege alkotják. A történelmi emlékezet az egyén identitásának része Ahmatova értelmezésében, aki tisztában volt Oroszországnak a szovjethatalom bevezetése következtében történt megszűnésével, A feltárulkozó források folytán hitelesebb képet kaphatunk a legnagyobb orosz költőnő életéről, jelentőségéről a múlt század történetében, s arról, hogy az emlékezetpolitika, ill. állami cenzúra milyen szűrőket vélt szükségesnek szövegei tekintetében. Irodalomtörténeti nővumot kínál a *Sztálin védelmezőihöz* című vers homályos keletkezéstörténetét tisztázására irányuló kísérlet, továbbá a vele távoli egyezéseket mutató *Sztálin örökösei* című Jevtusenko-vers különös tényekkel tarkított közléstörténete. A tudományos és művészi emlékezet közötti különbségre vonatkozó következtetések is megvonhatók.

Költészete maga a „fény”, személye az orosz költészetben az uralkodónőt testesíti meg – szól megilletődött hangon a pótolhatatlan veszteségről Alexander Schmemann Atya, az emigráns pravoszláv egyház jeles papja.²

Anna Ahmatova az első olyan „szovjet-orosz” író volt, akit hazájában a pravoszláv egyház szertartása szerint búcsúztattak a Szent Miklós Haditengerészeti Székesegyházban, az akkori Leningrádban. (Paszternak felett még hat évvel korábban titokban mondtak a peregyelkinói dácsán gyászmisét, bár temetése pillanatában a távolból mégis megkondult a templomi harang, a fájdalomtól sújtott tömeg ezt égi jelnek érezte.) Ahmatovához mintegy harminc kortárs költő írt verset, számos híresség ecsetje örökítette meg portréját. Az egyik legműveltebb szovjet korifeus asszony, diplomata, politikus, Alekszandra Kollontaj, aki a marxista feminista kritika képviselője, dicséri, Bergyajev, a világhírű orosz vallásfilozófus az emigrációból kétségbeesetten aggódik miatta az őt ért 1946-os támadások után. 1957-es vázlatos naplójában a nagybeteg Ahmatova fontosnak tartja papírra vetni, hogy születésénél fogva egyidős Charlie Chaplinnal, Tolsztoj *A Kreutzer-sonáta* című elbeszélésével, az Eiffel-toronnyal és Eliottal, születése az ősi Szent Iván-éj ünnepére esett,³ s ekkor lesz Rudolf trónörökös öngyilkos, ekkor komponálja a *Csipkerózsikát* Csajkovszkij, halála éve pedig a

történelmi önvizsgálat kora, Kondor Béla grafikái ekkor jelenhetnek meg végre – illeszti a sorhoz Mátyóki Endre.⁴

Ima (1915) című versében⁵ Ahmatova előre látja önnön sorsát, prófétává lesz, mint egykor Puskin. A vers vallásos tartalma miatt újrakiadást életében sosem érhetett meg (az 1940-es tervezett Ahmatova-válogatásba bekerült ugyan eredetileg, a kötetet azonban betiltották, bevonták a könyvkereskedelmi forgalomból, a könyvtárak állományából törölték⁶). Ahmatovát „Orosz Szapphónak”, „Néva-parti Kleopátrának” egyaránt nevezték, „»szerelmi listája« majdnem olyan gazdag volt, mint Puskiné”⁷ A legenda úgy tartja, hogy Sztálin lányának kedvenc költője volt.

Két férje életét vették el, fia 1938-tól 1956-ig élete javarészét szintén a sztálini koncentrációs táborokban töltötte. Az Oxfordi Egyetem díszdoktori címéről szóló okiraton a „Femina haec augusta” („ezen felséges asszony”) titulussal illetik.⁸

„Nem Oroszországot zengi hangja, ő maga Oroszország hangja” – mutatja fel Schmemann az Ahmatova költészete és az orosz sors közt feszülő eltéphetetlen szálakat.⁹ Nagyanyja tatár hercegnő (Dzsingisz-ivadék) leánya volt, ezért választotta ezt a költői álnevet *Naplója* tanúsága szerint, jóllehet létezik emellett egy másik, elterjedt „etimológia” is, eszerint Szophia gnosztikus nevét, az Achamótot vette fel.

Igazi érdeklődés Ahmatova költészete iránt – ahogyan a betiltott orosz irodalom további alakjaival történt – Magyarországon csak a rendszerváltás után alakulhatott csak ki, annak dacára, hogy neve régóta ismert volt.

Sztálin időnként érdeklődik felőle („Hogy megy a sora a mi apácánknak?”), az Ahmatova ellen hozott 1946-os határozatot a Központi Bizottság „szigorúan titkos” jegyzőkönyve szerint a Mihail Gorbacsov elnökletével zajló ülésen helyezte hatályon kívül 1988 októberében. Ahmatova századik születésnapja a peresztrojka kezdete.¹⁰

Galina S. Rylkova *Szent vagy szörnyeteg?* című cikkében a napjainkban is egyre nagyobb számban megjelenő életrajzi értelmezések palettájának tüzetes szemléje után megállapította, hogy ezeknek egyre inkább a dekonstrukció, az elhittelenítés a sajátos, sajnálatos alaphangja.¹¹ Ez a megállapítás mindenképp nyugtalanító az Ahmatova-jelenség alapos vizsgálata után. A „megértés” versus „tanulmányozás” dilemmája előtt a kultúra élvez elsőbbséget. Anna Ahmatova már életében túllépett az „irodalmi tény”, az „irodalmi jelenség” fogalmi keretein. Ha Puskin kapcsán Sz. Bocsarov irodalomtudós figyelmeztet Szemjon Frank vallásfilozófus megfogalmazására, – aki az irodalomtörténet és irodalomtudomány az intuíciónak a logikával szembeni primátusát valló, szakirányú kutatásait olyan „fának” nevezte, melyek az „erdőt” nem engedik látnunk, – a következtetés nem hagy kétséget: Puskin igazi jelentőségét ezek távolról sem tárják fel. Borisz Tomasevskij elképzelését követve, az *Anna Ahmatova személyi dossziéja* című film (Lenfilm, 1989, melynek interneten elérhető digitális változatához a linket itt közöljük¹²) éppen arra tett kísérletet, hogy rátaláljon arra a keretre, melyben Ahmatova az igazi orosz kultúra epitoméja, a sztálinista rezsim és intézményrendszer lebontásában kulcsfiguraként megjelenő alakként tételeződik. Jóllehet a dokumentumfilm a közvetlen ráhatás eszközét gondosan kerüli.¹³ A film Rylkova summázata

értelmében azt sugallja, hogy: „Ahol mások tanácstalanná válnak, Ahmatova megmentésükre siet, kimondja szavakba nem önthető gondolataikat és érzéseiket”.¹⁴ A filmet az a Sz. Aranovics készítette, aki Sz. Suszterrel nem csekély bátorságról tett tanúbizonyságot, mikor körülbelül egy órányi anyagot vett fel és vágott Anna Ahmatova leningrádi temetéséről (20 éven át dobozban porosodott). Indító képein a kolosszális harang, az Oxfordban verseit skandáló Ahmatovát idéző kockák után a nagyszabású, mintegy ötezer ember jelenlétében zajló templomi gyászszertartás látható, a menet pedig lassanként elér az északi főváros melletti falu, Komarovo temetője felé, ahová a hóbuckák között a koporsót vivők nyomában kigyózó tömeg élén a hatalmas fehér pravoszláv keresztet tartó férfi halad. Képvilágát a holttest uralja, a ravatalon nyugvó Ahmatova arcát megpillantó Tomasevskij lányából feltört: „tökéletesen olyan, mint Dante.”

A sírnál Rab Zsuzsa szerint „a hivatalosság színezete nélkül” szóltak a búcsúztatók, még „a tehetségét üldözőkről” is mertek beszélni.¹⁵

Ahmatova sebesültek javára rendezett írói esteken lépett fel a Művészeti Akadémián. Műveit „vallomásokként, gyónásként” értelmezi még a szkeptikus és túl hívős B. Eichenbaum¹⁶ is, ezzel Ahmatova lírája ismételten a szakrálishoz közelít, akárcsak „imái” révén. Mikor a frontvonal mögé, Taskentbe menekíti a háború idején a vadászgépek szoros kíséretében haladó repülő a generalisszimusz engedékeny parancsára, aki rajta hagyta a listán, melyen a leningrádi blokád halálos öleléséből kimenekítendő értelmiségiek és művészek neve sorakozott, Ahmatova ősei hazájának földjére lép. „Hétszáz évnyi” távolléte után – végső soron a kollektív emlékezet működését fedeztette fel olvasójával ezekkel a szavakkal: „Nem jártam hétszáz éve itt...”¹⁷

Az egyenesszívű frontharcosként közkedelvté vált Tvardovszkij az 50-es évek második felében vele folytatott telefonbeszélgetés kapcsán jegyzi fel, hogy abban a tudatban élt, hogy Ahmatova már rég halott.¹⁸ Az Ahmatova-életrajz jelentőségét ilyenképpen nem meglepő módon az „orosz nemzeti identitás” változó dimenzióival, módosulásaival is összefüggésbe hozzák.¹⁹ Alekszandr Szolzsenyicinnel 1962-ben történt személyes megismerkedésük után, nagy jövőt jósolva neki, Ahmatova tulajdonképpen a stafétabotot adta át neki. Nyikita Sztruve, a már emigrációban született legendás irodalomtörténész és író nekrológiájában Ahmatova elmaradt Nobel-díját szálnalmas gyávaságnak és alantas számításnak tudja be.²⁰

Nőirodalom

A jelen cikk egyik középponti kérdését illetően, már hogy mennyiben is beszélhetünk Ahmatova esetében női líráról, a szakírók, kritikusok véleménye meglehetősen megoszlik. Maga a kérdés némileg paradox színezetet nyer Hajnádý Zoltán azon hangsúlyos megállapítása tükrében, hogy az orosz irodalom eleve „nőközpontú”.²¹ Nem tudni, vajon a női irodalom elmélete nyer-e többet Ahmatova portréjától, avagy épp a nőirodalom részeként felfogva jutunk-e el Ahmatova értelmezésének hitelesebb változatához. Korai kritikusa merészen, határozottan szögezi le: női líráról van szó, ugyanis „verseinek középpontjában a hősnő alakja áll (<...>), képe élesen, szinte láthatóan rajzolódik elénk”. Ebből

a lényből misztikum, regényes romantika árad, az általa generált műnemek elegyednek: „Mindez egy lírai regény női főhősének nagyszerű alakját rajzolja elénk.”²² A költőnő halálára megjelent megemlékezésében E. Fehér Pál „őszinte asszonyiságát” emeli ki.²³ Fehlleistungnak hat ez a magyar marxista irodalomkritikus tollából, aki a Sztálintól, Zsdanovtól, Eichenbaumtól származó, Ahmatova líráját és lényének nőiségét cseppet sem lovagiasan leszóló, unos-untalan szajkózott frázisokat igyekszik tompítani. Ezen a ponton majd Rab Zsuzsa kísérletezik szellemes manőverrel helyrehozni a pártkorifeusok és az irodalmi nómenklátúra gúnyos szitkozódásai miatt esett sebeket, melyek a köztudatban változatlanul tovább rombolnak: Tvardovszkijt idézi, aki találóan írta, hogy Ahmatova költészete „minden, csak nem úgynevezett női poézis”.²⁴

Jóllehet a női költészet az orosz irodalomban dokumentáltan egészen a 18. századra vezethető vissza. Maga II. Katalin cárnő is szellemes tollforgatóként egyebek mellett drámákat írt, irodalmi csatározásba merült vélt vagy valós ellenfeleivel. Már az 1889-ben napvilágot látott *Orosz írók könyvészeti lexikona* 1286 névről közöl szócikkeket, a női költői antológiák még a szocializmus idején is közhelyesek voltak, harminc évvel ezelőtt pedig angolul egy még teljesebb lexikon jelent meg *Dictionary of Russian Women Writers* címmel M. Ledkovsky, Ch. Rosenthal és M. Zirin Westport és mások szerkesztésében. Karolina Pavlova költőnő, aki gyakorlatilag végigélte a 19. századot, könnyed és igényes verselőként filozofikus hangját mindvégig megőrizte, számtalan témát dolgozott fel. A kor jelentékeny költőnői közül elengedhetetlen megemlíteni Anna Bunyinát, a későbbi világhírű Nobel-díjas író távoli rokonát, továbbá a századfordulóról a szimbolista Zinaida Gippiuszt (Merezskovszkij feleségét). Ugyanezen korszakhoz tartozik Polikszéna Szolovjova, a Magyarországon mára mind jobban ismert filozófus rokona, Ligyija Zinovjeva-Annibal, Vjacseszlav Ivanov szimbolista költő felesége (Puskin „szerecsen” őseinek leszármazottja), valamint Mirra Lohvickaja. Az Ezüstkör 1920 táján záródó, alig három évtizede is mintegy 120 költőnőt mondhat magáénak. Ezután indul Irina Odojevceva, a prózájáról és hiteles korképet festő memoárjairól is ismert költőnő pályája, aki épp Ahmatova első férjének, az akmeizmus vezérének, a bolsevikok által 1921-ben legyilkolt Nyikolaj Gumiljovnak költői iskolájában tanonckodik a lenini puccs után. Ekkor válik ismertté a mára világhírű, szubtilis, a filozófiát ösztönös lélektannal vegyítő Marina Cvetajeva is (akinek magyarul is számos munkája jelent meg az életpályája bemutatásán fáradhatatlanul munkálkodó Nagy István jóvoltából). Emigránsként kiemelkedik Hodaszevics felesége, a Gorkijhoz közel álló Nyina Berberova. A szovjet korszakból már csak az irodalom „egyenjogúsítása” okán is megannyi költőnőt tartunk számon, köztük Olga Berggolcot, Bella Ahmadulinát, Rimma Kazakovát, Agnyija Bartót, Tatyjana Beket, Ligyija Csukovszkáját. Bármely további felsorolás helyett fontosabb azonban jelezniük, hogy egy részük az ún. szovjet „új hullám” (a filmművészethez inkább kötődő) hőskorában vált elismertté, ebben az „Olvasás-korszakban” létező, a szovjet „vasdiktatúrával” szemben valódi felszabadult mosolyt hozó röpke időben (mely hamar szomorú faggyá dermedt) valahol a klasszikus Ezüstkör líra-kultusza lobban lánggra, az avantgárd költészet utcára vitelének ismerős ízével. A 60-as évek költészeti felívelésének az utca embere vált szemtanújává: köztereken, stadionokban tömegek előtt szavaltak a fiatal költők. (Mindez persze inkább az államgépezet fogaskerekeihez igazított, előre megírt forgatókönyv szerint zajlott, miközben Brodskij, Szinyavszkij, a „metropolosok” pereik, vattatásaik után a hruscsovi, majd brezsnyevi terror áldozataként vagy elmeegógyintézetben,

vagy javító-nevelő táborban találták magukat, más esetben kényszeremigránsokként, kiutasítottként kényszerültek útnak indulni.) A felemás, ellentmondásos rendszerváltás kora a drámában Petrusevszkaját, a prózában Tatyjana Tolsztaját, Ulickaját, hozta el, nem beszélve kortársunkról, a Nobel-díjas fehér orosz Svetlana Alekszijevicestről, a Csernobil nem csillapuló utóhangjait regisztráló dokumentarista próza joggal méltatott mesteréről. Nem csekély kihívást jelent és felelősségteljes magatartást kíván mindezen tényhalmaz a megújulást sürgető egyetemi irodalmi kánonok jelen és jövőbeli megalkotóinak. Mindezen körből, a női költők sorából feministaként paradox módon csupán a 19. századi, mára igencsak időszerűtlenné vált férfi alkotó, a naiv, elfeledett, utópista szocialista Csernyisevszkij emelkedik ki, valamint a „protofeminista” jelzővel illetett Lev Tolsztoj.²⁵

Johanna Hubbs *Mother Russia* című monográfiájában aprólékosan kimutatja, hogy az Oroszország-anyácska mítosz (ténylegesen az orosz kulturális identitás kivetülése) miképpen követhető nyomon az orosz irodalomban Puskin, Dosztojevszkij, Lev Tolsztoj, Bulgakov, Gorkij, Pilnyak, Zamjatin műveiben, hogyan eredeztethető a szláv pogány hitvilágból (kezdve a ruszalkától, istennőkön, boszorkányon át a termékenység és temetési rítusok kiterjedt női aspektusáig), hogyan épül be kimunkált teológémaként az orosz kulturális tudatba a kereszténység felvételével a korakeresztény nőszimbolika részeként.²⁶ Szavkina az orosz nőirodalom elméleti szakirodalmának részletes áttekintését célul kitűző alapos tanulmányában teljes joggal szögezi le, hogy mindennek a matriarchális, anima-központú szemléletnek az apoteózisát testesíti meg Ahmatova *Rekvium* című műve is.²⁷

Mensis horribilis. A hallgatás kezdete

A női princípium meghatározó Ahmatovánál, az intim női szerelmi líra finom tónusa mégis elkerüli korabeli feminista kritikusa Larissa Reissner figyelmét, aki inkább acélos, érett individualizmusára összpontosít, „önuralmát”, a vereségek utáni „kiegyenesedését” méltatja. „Fájdalom, vágyódás”, a hit hiánya, „akarat” és „erő” képviselik olvasatában a fő motívumokat. „Hangulata, ízlése és szeszélye” Ahmatova számára korlátot jelent a világ megismerésében²⁸ – érzi ki mindezt az első kötet olvastán Ahmatova költészetéből Larissa Reissner 1916-ban közölt írásában. Az orosz birodalom Lublini kormányzóságában született kritikus, író, a Trockij által az Orosz Haditengerészet élére kinevezett komisszárnő, rövid ideig diplomata, aki legendás szépségével Blokot rá akarta venni, hogy lépjen be a bolsevik pártba. 1921 augusztusa rettenetes hónap volt Ahmatova számára. Meghalt Blok, kivégezték Gumiljovot. Ugyanezen év novemberében Reissner levelet ír neki, könyörög, hogy írjon, „el ne hallgasson”, „egyetlen sora” „egy gonoszságban elvesztegetett év” bűnét váltja meg, művészete „mindennek értelmét és igazolását” jelenti, „a feketét fehérre változtatja és vizet fakaszt a kőből is”.²⁹

F. Göpfert megközelítésében az orosz nőirodalom nem egyéb, mint „a nők által írt szövegek” összessége, s mint ilyenek ebben a fogalmi körben meghatározása független az „emancipatórikus intencióktól”. Némely irodalomtörténész ugyanakkor csupán a „férfi kánonok” háttérében képes elképzelni a nőirodalmat.³⁰

A teoretikus szakirodalomból témánk szempontjából mindenképp releváns tényt képvisel N. Kononenko megfigyelése, aki az orosz női irodalmi tradíció feltérképezését kínáló kötetben közölt tanulmányában a *nőkről mint a „szájhagyomány fontos hordozóiról”* alkotott koncepciót értelmezi orosz kontextusban. Cseppet sem elhanyagolandó az a tény, hogy a szóbeliség ezen fajtáját a szakirodalom a prekoloniális társadalmak jellemzőjeként definiálja.³¹

A szóbeliség, az elbeszélés, a szájhagyomány tekintetében – mint a továbbiakban ezt látni fogjuk – Anna Ahmatova mint nőköltő klasszikus példaként említhető az orosz irodalomban, az emlékezet hordozója. Ebben a viszonyrendszerben Schmemann Atya értékelése ismét sajátos megvilágítással szolgál: Ahmatova szerelmi költészetét a pravoszláv pap ugyanis a női költészethez sorolja. Ahmatova érdekékként mutat rá az orosz költészetet „megtisztító” missziójára, amennyiben ő „térítette vissza az igazsághoz”, irányt mutatott, hogy olyan korban, mikor a tudat Oroszországban „felfokozott izgalmi állapotban élt, az útkeresés és óhajlás hatotta át létét”, ez a női költészet, melyet a „passzív”, „női odaadás” jellemez, végső fokon „maga az erő, a végső lényeg és az élet szépsége”.³²

Az évtizedek vajúdása után 1961-ben végleg lezárt *Rekviemben* a nőtéma távolról sem az egyén perspektívájában van jelen – mint Sentalinszkij is hangsúlyozza – a 2. szakasz utolsó négy sorában ugyanis „a milliószám némaságra kárhozott orosz asszony és feleség” hangja szólal meg.³³ Szó szerinti fordításban az eredetiben ez a szakasz így hangzik: „Ez az asszony beteg, / Ez az asszony egymaga van!...” Ezeket a harmadik személyben írt sorokat Rab Zsuzsa ugyan nevesítve, a lírai énnel tökéletesen azonosítva fordítja:

Jaj, beteg vagyok, beteg,
magam vagyok, rettegek!
Fiam rab, uram halott.
Értem imádkoztatok!³⁴

Emlékezet

Ahmatova lírája – s ebben elemzői egyetértenek – minden vonatkozásában az emlékezet misszióját hordozta életében, s hordozza azon túl is mindmáig, távolról sem csupán az általánosságban irodalmi közhelyként kezelt, bőséges önéletrajzi okait, vektorait és indítékait tekintve. Proustnak mindenképpen rokona, jóllehet nem a személyes múlt lélektani oldalai foglalkoztatják. Ebben Ahmatova hűséges követője Platón tanításainak, aki megállapítja, hogy az írás pillanatában az írónak mindenre vissza kell emlékeznie. De nemcsak Platónnak, hiszen az emlékezet mindenek feletti isteni jellegét már Pavel Florenszkij atya is taglalja disszertációjában.³⁵

Az emlékezet és emlékezés kulcsjelentőségű már a kiinduló pontjául szolgáló akmeista poétikában, ahogyan a későbbiekben pedig az élet mindennél előbbre való feltételévé válik a bolsevikok által bevezetett rendszerben. Az akmeista költészetten szabályai szerint az alkotó mindig az örökéletű szavak valamennyi társított, az idők folyamán rájuk rétegződött jelentését egyszerre kívánja megjeleníteni az irodalmi mű szövegében, a hozzá kapcsolódó

történelmi, mitológiai tényeket, eseményeket hozza fel az „emberemlékezet” mélyéről, valahányszor egy-egy szóhoz nyúl. Ezt a tényt az Ahmatova-kutatók új és új megközelítése egyre teljesebb spektrumban láttatja: az ihlető forrás az akmeista költő számára „a tárgyiasított, a kultúra anyagába foglalt történelem”, az „emlékezet fenntartása” következképpen elengedhetetlen feltétele annak, hogy a kultúra jelenléte érzékelhető legyen.³⁶ Ahmatova szerelmi lírájára is érvényes ez: az aktuális szerelem mellett a régi szerelem emléke is felbukkan a szövegekben.³⁷ A *Mint fehér kő dereng a kútfenéken...* (1916) kezdetű vers a pálya legelején kataklizmatikus felismerés gyanánt uralja a lírai szubjektum tudatát: utolsó két sora – ha némileg fordítása az eredetitől el is tér – változhatatlan tényként rögzíti, hogy a költő sorsát az örök emlékezettel jegyezte el:

Örökkön élő, bűvös szenvedésnek
te változtál át emlékezetemmé.

(Rab Zsuzsa fordítása)

A vers első két sorát alkotó, a magyar fordításban is megőrzött khiazmus pontosan olyan költői alakzat (*lat. figura*), mely a 20. századi orosz költészetben az ilyen tudati tevékenység érzékelésének és annak belső felépítése megragadására, rögzítésére szolgált, ahogyan Han Anna jegyzi meg.³⁸

Ez a megtartó emlékezés a világ berendezkedéseinek hirtelen változásaival dacol, régi szemléletmódok (és tudatformák) megőrzését teszi lehetővé, forrássá változtatva azokat, végül értékrendszerek elenyészését gátolja.

Innen, az emlékezés és az emlék-kultusz nézőpontjából érthetővé, sőt magától értetődővé válik Ahmatova és a „mindent eltörölni” kívánó hatalom kibékíthetetlen antagonizmusa.

Ahmatovát nem hiába foglalkoztatta férje és fia Nyikolaj és Lev Gumiljov gondolkozása kapcsán a történelemtől mint a „passzionárius lendület” lökéseiről alkotott elképzelése, ezeknek a nagy fordulópontoknak az idején élt és alkotott Shakespeare, Dante, Chénier és Puskin. Ahmatova a háború közeledtével ismeri fel önmagában az erőt, hogy kora „költői történetírójává” váljék,³⁹ vagyis a hiteles emlékezet őrévé. Hozzá kell tennünk, hogy a posztimpreszionista felfogás tanulságait ötvöző szemlélet is részt kap Ahmatova emlékezet-konceptiójának felépítésében: a pillanat rögzítésén túl nem csak az a művész alapvető feladata, hogy fenntartsa a folytonos emlékezés állapotát, fel kell ismernünk, hogy ez maga az emberi lét sajátja, antropológiai lényeg. Han Anna hangsúlyozza azt is, hogy Ahmatova az emlékezet mechanizmusának működését filozófiai pontossággal írja le elemzett versében. Ezt továbbgondolva, Ahmatova versében a lírai elbeszélés szintjén „nem egy konkrét múltbeli szituáció vagy esemény áll a lírai szubjektum figyelmének középpontjában, melyek érzékelhető, tárgyias formában jelentkeznének, ehelyett konkrét voltuktól megszabadulnak, pusztá emlékké szelődülnek”,⁴⁰ s az emlékező tekintet különféle szögei és újraértékelései teszik nagybecsűvé az emlék értékét. Az emlék új és új fénytörésben történő értelmezése az emlékező ember önreflexiójának, világértésének képességét is folyamatosan növeli. Így lesz Han Anna olvasatában a kút mélyéről derengő fehér kő „nem egyéb, mint az értelmet nyert

emlék”. Ezért a vers egyik mondanivalója tisztán ars poetica jellegű, eszerint az alkotás „kiemeli az idő megállíthatatlan sodrásából a törékeny megélt pillanatot, hogy megmenekítse azt az idő romboló erejétől”.⁴¹

Az akmeizmus 1910-es években jelentkező irányzatához – figyelemmel Ahmatova sajátos hangjára-attitűdjére – Nemes Nagy Ágnes líráját hozza magyar párhuzamként Mányoki.⁴² Az akmeizmust „új költői irányzatnak” tekinteni Eichenbaum szerint mindamellett helytelen (leszármazásukat a szimbolizmus irányzatától valójában épp maguk az akmeisták tagadták, bár Gorogyeckij, Hodaszevics, Ahmatova, Kuzmin is sokat tanult a szimbolistáktól, s az akmeisták kultúrafelfogása sokban érintkezik a szimbolistákéval). A híres irodalomtörténész ezt a váltást szellemesen az „elefántcsonttoronyból” (a szimbolista ezoterikus esztétikából) történő kitörés után a „porcelánpavilonba” (célzás Gumiljov versére) történő beköltözés aktusaképpen interpretálja.⁴³ Oszip Mandelstam 1922-es írásában Ahmatova szövegeinek gyökereit keresve józanul nem a költészeti hagyományt fürkészi, ehelyett az *Anna Kareninára*, Turgenyev *Nemesi fészkére*, Dosztojevszkij és Leszkov prózájára mutat.⁴⁴

Anti-Ahmatova című könyvével ezt a fennkölt képet igyekszik megdönteni Katajeva, végzettsége szerint logopédus, segítőpedagógus, fejlődési és értelmi fogyatékosok problémáit kezelő szakember. Rylkova ezt a könyvet egyszerűen „feminista oknyomozás” gyanánt minősíti.⁴⁵ Az Eho Moszkvi rádióknak adott interjúból közölt nyilatkozata értelmében a meglehetősen port kavart könyvet szerzője „eleve azoknak szánta, akik Ahmatovát költőként nem szeretik, azonban tudniuk kell, hogy nem méltó ahhoz, hogy kultuszát fenntartsák”.⁴⁶ Vagyis az alapmotívumot az ellenszenv táplálja. Ha Katajeva könyvét a költő hiúságáról, állítólagos közönyéről férjével és fiával szemben, fizikai állapotairól szóló sommás következtetések jellemzik magánélete végső soron tényszerűen rekonstruálhatatlan lapjain a pikáns részletek nyomába eredő több mint kétes találgatás kíséretében, Rylkova egy másik irodalomtörténész, A. Zsolkovszkij véleményét erős kételyének hangot adva ismerteti: a tudós ugyanis azt állítja, hogy Sztálin egyáltalán nem törte meg Ahmatovát, éppen hogy Ahmatova volt az, aki „sikeresen alkalmazkodott a sztálinizmushoz”, Zsolkovszkij szerint hiteles Ahmatova-életrajz sem létezik.⁴⁷ Katajeva a könyvét az Ahmatova-írásokból kiragadott mondatok kommentárja mellett tekintély-döntögetés céljából Brodskijnak és Nagyecsda Mandelstamnak (a költő Mandelstam özvegyének) két nyilatkozatára építi: az előző egy egyszerű mondatából („Anna Andrejevna semmit nem tett véletlenül”) azt véli kiolvasni, hogy Ahmatova tudatosan építette fel önnön makulátlannak szánt biográfiáját, ezt erősíti meg az utóbbi is⁴⁸ (negatív elfogultságát többen felemlítik). Katajeva aprólékos méricskélés után még Ahmatova 1946-os Írószövetségből történt kizárását követő élelmiszerjegy-megvonás kapcsán is irgalmatlan tűz alá veszi Ahmatova arra vonatkozó nyilatkozatait, miszerint pl. „három (négy) alkalommal klinikai értelemben kellett éhezést elszenvednie”,⁴⁹ láthatóan fel sem fogva, hogy a háború után ismét lesújtó folyamatos élelmiszerhiányok közepette a szovjet társadalomban a „nép ellensége”-státusz már ténylegesen nyomorgással, a megélhetéstől való megfosztottsággal volt egyenlő (ez a sors jutott Paszternaknak is, akitől időről időre elzártak mindenféle kenyérkereseti lehetőséget).

Ahmatova személyes sorsát illetően kulcsfontosságú a bolsevikok értelmiségiekkel és művészekkel szemben folytatott kíméletlen politikája. Az orosz irodalom (első) pogromját „a

20-as években hajtották végre” – rögzíti Kralin.⁵⁰ Ekkoriban tagadják meg Bloktól a gyógykezeléshez szükséges engedélyt, 1921-ben bizonyítatlan vádak alapján a csekesták kivégzik Ahmatova első férjét, Nyikolaj Gumiljovot ismeretlen helyen, ismeretlen helyre temetve. Bűnét a Tagancev-féle összeesküvésben való részvételével kapcsolatban határozták meg, utóbbi a szovjethatalom megdöntésére irányult volna, azonban az sejthető, hogy halála a márciusban mintegy 20 napon át tartó Kronstadti matrózlázadást követő tisztogatási hullámok és megtorlóassorozat részének tekinthető. (Ez a későbbiekben agyonhallgatott lázadás tulajdonképpen az országot évekig emésztő polgárháború része volt, az első igazi tömeges elégedetlenség kinyilvánítása a többéves szovjethatalommal szemben; épp azok a vörös matrózok kezdeményezték, akiket korábban Trockij a forradalom büszkeségeiként emlegetett, s akiknek a hatalom megszilárdulását köszönhetette, s akik közül most mintegy kétezer embert mészároltak le fegyveres harcban, majd a forradalmi rögtönítélő bíróságok ítéletei nyomán.) Ahmatova ekkor már nem a felesége, korábbi férjének, fia apjának kivégzése megviseli, talán burkolt üzenet volt számára. Annyi bizonyos, hogy férje sorsa szegénybélyegként kíséri élete végéig, többször vádaskodva felemlégetik. Gumiljov nevét a szovjet enciklopédiák hosszú időre „elfelejtik”.

Az elhagyott versszakok emlékezete

Útilapu (Berlin, 1921) című verseskötete megjelenése után a legújabb kritikai kiadás jegyzetapparátusának közlése szerint „Ahmatova költészete iránt a költészetet tanulmányozó szaktudósok legkiválóbbjai kezdtek érdeklődni mind Oroszországban, mind pedig külföldön”.⁵¹ Ahmatova tisztában volt a lenini puccs illegitim jellegével, sőt annak nem hivatalos, majd nyolcvan évre történelmen kívül helyezett magyarázatával is. Nem emigrált, bár megtehetette volna. Az új renddel szemben érthetően nem táplált rokonszenvet. Ez kiderül a Breszt-Litovszkban mintegy két és fél hónapig tartó béketárgyalások alatt, már a bolsevik hatalomátvétel után keletkezett a *Mikor a nép öngyilkos hangulatban...* (1917–1918) kezdetű verséből. (Halasi Zoltán jóvoltából magyar fordításban is hozzáférhető.⁵²) A vers eredetileg a *Volja naroda* (Népakarát) című újság 1918. április 12-i számában jelent meg. A mű azonban a szovjet korszakban napvilágot látott csekély számú Ahmatova-újrakiadásokban az 1940-es kötettől fogva 1990-ig mindig is megcsonkítva jelent meg, az eredeti első két versszak elhagyásával. (Magyar fordítása értelemszerűen még az 1978-as magyar *Lyra Mundi* válogatásba sem kerülhetett be, csak majd az 1999-ben kiadott kötetbe.) Ez a Szilárd Léna által feltárt kiadástörténeti, textológiai „érdekesség” jócskán túlmutat a lírikus én belső vívódásain, minthogy a teljes rendszer önlegitimációját leplezi le, az emlékezet őrzőjeként. Ahol a történelmi emlékezet megszűnt, a lírai emlékezet lépett a helyébe. A vers „inkriminált szakasza”, az első strófa második sorában emlegetett „német vendégek” („немецкие гости”) – a magyar fordításban egyszerűen „németek eljövetelét” (ami, lássuk be, az értelmezést beszűkíti) – szóba hozása a korszakban szarkasztikus, egyúttal jeges hangulatot kölcsönöz ennek a jelzős szerkezetnek, s látszólag nem is szolgáltatna táptalajt a találgatásra: az tűnne kézenfekvőnek ugyanis, hogy a Narva felé haladó német alakulatok betörésétől való rettegetésének ad hangot a teljes népe sorsával együttérző lírai alany. A csonkítás azonban – ahogyan Szilárd Léna magyarázza – az „új ideológiai ökoszféra” tiltásai szellemének tesz majd eleget, hiszen ekkor a „német vendégek” – ahogyan az épp a nép száján forgott a bolsevikokra

értve – egyet jelentettek a „leplombált” német vagonokban Svájcból Oroszországba hazahozott bolsevikokkal, vagyis Leninnel és kíséretével. (Ez az „akció” közismerten a német legfelső törzs tervét szolgálta, hogy az elhúzódó kétfrontos harc terhei alól adjon lélegzetvételnyi időt egy oroszországi forradalom kirobantásával, melytől a keleti fronton fegyverletételt reméltek, ahogyan ez be is következett.⁵³

A vers értelmezéséhez elengedhetetlen annak pontos keletkezési időpontja – akárcsak a későbbiekben ismertető *Sztálin védelmezőihez* című vers esetében –, ebben rejlik a „német vendégek” szófordulatban elrejtett célzás megfejtésének kulcsa. Ahmatova verse ugyanis a szovjet állampárt és történetírás által hirdetett verziót, az új rendnek a népakarat által szentesített legitimációjáról szóló hazug tézist, az ország, a későbbi egybekovácsolt „államszövetség” alkotmányos alapjait cáfolja. Ahmatova elhallgattatása egyebek mellett nyilvánvalóan ennek tudható be. Világos, hogy a szovjet cenzúra ezért iktatta ki az első két versszakot. 1966 legelején – írja Szilárd Léna – „az én kérésemre feltett kérdésre: »Milyen hónapban íródott ez a vers?«, Ahmatova ezt a választ adta: »Persze, persze, a Csekánál is ezt akarták tudni«”.⁵⁴

A megfigyelések kezdete

Az ún. Ahmatova-dossziéval sokan foglalkoztak. Egyebek mellett Oleg Kalugin, a KGB egykori tábornoka, egy ideig a KGB leningrádi területi részlege vezetőjének első helyetteseként jutott birtokába az anyagnak. (Régi NKVD-s családban születvén, Kalugin folytatta apja belső elhárítói munkáját, 1995 óta – mikor is egy washingtoni egyetemi katedra elfogadása mellett felesküdött az amerikai állampolgárságra – az USA-ban él, szerepét meglehetősen ellentmondásosnak találják, hazájában időről-időre kémkedéssel vádolják.) Az Ahmatova-ügyben felgyűlt iratcsomó mintegy három kötetnyi volt, s később tisztázatlan körülmények között tűnt el. Kalugin cikke szerint⁵⁵ az Ahmatováról szóló, első nevesíthető adat 1927-ből származik, ez az OGPU ügynökének jelentése egy Alekszej Tolsztoj író lakásán lefolyt összejövetel kapcsán, ahol Ahmatovának más művészek és értelmiségiek jelenlétében tett kijelentéseit jegyzi fel az író Zamjatin iránt kinyilvánított rokonszenvéről, becsületessége, egyenessége iránti nagybecsüléséről, valamint saját fiáról, Lev Gumiljovról, aki épp vidéken élt apai nagyanyjánál, hogy kivégzett apja miatt kevésbé legyen a hatóságok szeme előtt.

Szarnov kutatásai nyomán megállapítható azonban, hogy ez a folyamat jóval hamarabb kezdetét vette. *Sztálin és az írók* című, egy évtizede négy vaskos kötetben napvilágot látott monográfiája bőséges mennyiségű dokumentumot hoz nyilvánosságra Ahmatovához kapcsolódóan is.

Lenin leveléből Sztálinhoz 1922. július 17-i keltezéssel:

„Ezt haladéktalanul el kell intézni... Néhány száz embert az okok megjelölése nélkül le kell tartóztatni, hagyják csak el az országot, uraim! Az Írók Házához és a petrográdi Miszlhez kötődő valamennyi szerzőt... A tisztogatásnak gyorsan kell végbemennie.”⁵⁶

Ez a pétervári írók körében elvégzendő tisztogatásra felszólító utasítás a jóságos Leninről szóló legendát végképp eloszlatja. Már 1998-as közlés alapján ismert, hogy a hatalom 1924-ben intézkedett, hogy Ahmatova három verseskötetét, a *Rózsafüžért* (1914), a *Fehér csapatot* (1917) és az *Anno Dominit* (1922) távolítsák el a könyvtárak polcairól és vonják ki a könyvkereskedői forgalomból. A listát személyesen Lenin özvegye, Nagyezsda Krupszkaja és P. I. Lebegyev-Poljanszkij állította össze.⁵⁷ Kalugin adatai szerint operatív aktát a leningrádi területi KGB részleg archívumában végzett kutatása eredményeképpen csupán 1939-ben kezdtek volna vezetni Ahmatováról (az 1927-es adat ennek már láthatóan ellentmond), s egyenesen a főbenjáró bűnként nyilvántartott „elleplezett trockista és szovjetellenes érzülete” miatt. Ez az akta mintegy kilencezer oldalt tartalmazott. Az Írószövetségből Ahmatova 1929-ben kilépett, tiltakozásul a Pilnyakot és Zamjatyint ért embertelen meghurcoltatás miatt.⁵⁸ Fiának és harmadik férjének, Nyikolaj Punyin műkritikusnak, a leningrádi egyetem professzorának letartóztatását 1935 októberében a leningrádi NKVD kezdeményezte. Miután heves tiltakozással Ahmatova levélben közvetlenül Sztálinhoz fordult, mindkét férfit szabadon engedték. Jezsov idején, 1938-ban már több kétely vetődött fel ugyanilyen missziója kimenetelét illetően: Punyint és Lev Gumiljovot ekkor ismét őrizetbe vették, kellő megdolgozás után pedig Ahmatovára nézvést terhelő vallomást vertek ki belőlük. Ezeket már nyilvánosságra hozta Kalugin. Punyin azt vallotta, hogy Ahmatova szovjetellenes beállítottságú. Ahmatova első házasságából született fiának, L. Gumiljovnak, a későbbi történésznek, az ún. „eurázsiai eszme” mindmáig ható politikai-filozófiai doktrínáját kidolgozó tudósak vallomásával pedig maga és saját anyja teljes életére kiható, fondorlatos vádakot konstruáltak:

„Anyám nemegyszer mondta nekem, hogy ha az ő fia akarok maradni, mindenekelőtt az apám fiának kell lennem.”⁵⁹

Kalugin az Ahmatovát érintő események menetét tömören összegzi, időnként szükségből törve meg a kronológiát, vagy néha talán tévedésből. Még 1946-os, az Írószövetségből történt kizárása előtt újabb abszurd gyanúsítás merült fel Ahmatovával szemben Nagy-Britannia moszkvai nagykövetségének első titkárával, az oroszországi származású, Sir Isaiah Berlinnel történt találkozója és hosszas beszélgetéseik kapcsán. Ahmatovát ezen, Vlagyimir Orlov irodalomtörténész közvetítésével létrejött személyes ismeretsége miatt „brit kém”-ként kezdték emlegetni. Minthogy a férfi Sir Winston Churchill megbízásából valóban átfogó jelentést készített a Szovjetunióban uralkodó állapotokról, felméréndő Nagy-Britannia és a szovjet állam között a háború befejeztével a majdani együttműködési módok lehetséges változatait, az Ahmatovánál a kommunális (társbérleti) lakásban folytatott beszélgetések után új rendelkezést léptettek életbe. „Fokozott megfigyelést” rendeltek el, a lakást „bedrótozták”, környezetéből és az őt látogatók köréből többek rendszeresen jelentettek. Ilyen volt például Szofja Kazimirovna Osztrovszkaja, a „lengyel fordítónő”, aki az NKVD megbízottja volt (ő példásan jelen is volt Ahmatova és Sir Isaiah Berlin első találkozásán).

A későbbi, az Írószövetségből történt kizárásával kapcsolatos szóbeli nyilatkozata is így maradt fenn:

„Az írószövetség olyan idióták gyermekotthona, ahol mindenkit elverték és sarokba állítottak. Anya lányka pedig nem szeret mindenkivel játszani, s nem akarja megenni a dzsemet.”⁶⁰

Versben viszont a keresztény megbocsátást hirdető sorokkal reagált, mely ma az Ahmatova Múzeumban látható kifüggesztve: „Mindenkinek megbocsátást nyújtok/ Krisztus Feltámadására/ Homlokon elárulómat csókolom/ Azt ki nem ezt tette, szájon.”⁶¹ Az 1946-os kizárás körülményeiről még bőven ejtünk szót. Kalugin lakonikus ismertetéséből kiemelendő, hogy az utolsó feljegyzés állítólag 1958. november 23-i keltezésű. (Ezt az állítást viszont hiteltelenné teszi Dalos György kutatásainak magyar nyelvű publikációja, melyben a szerző fordításban közli is Ahmatova '60-as évekbeli két nyugati utazása kapcsán született dokumentumokat, műve magyar nyelvre lefordított változata viszont sajnálatosan nélkülözi a hivatkozások apparátusát. Ezeknek még futó szemlélése után is lehetetlennek látszik, hogy az orosz költészet élő legendájának külföldi útján a titkosszolgálatok árgus tekintetű, beépített emberei ne figyelték volna a történéseket.) Dalos leírja, hogy Ahmatovát egy évvel halála előtt, „oxfordi útja idején és dicsősége csúcspontján is félelmek gyötörték, ha arra gondolt, hogy visszatérése után ⟨...⟩ egy KGB-hivatalnok a tapasztalatairól faggatja majd”.⁶²

A fentebb idézett könyörgés Reissner levelében nem volt alaptalan aggodalom, hiszen nem csak magas beosztású pártfunkcionáriusi minőségében rendelkezhetett bőséges értesülésekkel, tisztában kellett lennie Gumiljov kivégzésének körülményeivel, annál is inkább, mert 1916–1917 során viharos szerelmi kapcsolata volt az akkor még Ahmatovával házasságban élő költővel. Miközben sokan kétségbe vonták, hogy Ahmatovát már ez idő tájt a hatalom jobbnak látta elhallgattatni, dokumentált tény az is, hogy a Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártja Központi Bizottsága 1925-ben határozatot hozott „a proletár- és forradalomellenes elemek felmorzsolásáról” a szépirodalom területén.⁶³ Viktor Percov pedig ezután a petrográdi *Zsizny iszkussztva* (Művészeti élet) című újság 1925. októberi 27-i számában kirohanást intézett Ahmatova és két költőtársa ellen:

„A költők régebbi nemzedékének hada hirtelen ocsúdott fel, mikor is a kor hajójáról a nyílt vízbe pottyant, köztük Anna Ahmatova, Fjodor Szologub és Mihail Kuzmin, amint a forradalom az előttük megnyíló perspektívát bezárta. Ahmatova még 1923-ban is egy teljes előadótermet tudott »szovjet kisasszonykakkal« megtölteni költői estjén. ⟨...⟩ de az új élettel teli emberek egyszer s mindenkorra hűvösek és részvételenek maradnak annak az asszonynak a nyögdecseléseivel szemben, aki vagy késve született, vagy nem tudott idejében meghalni, még a legkeserűbb szenvedéseiből is érthetetlen hóbortot hallanak csupán ki. Az élő történelemnek ez a törvénye.”⁶⁴

Az új hatalom nőpolitikájának irányát is jól szemlélteti ez az idézet. Percov nyilvánvalóan nem jószántából cselekedett, hanem megbízatást teljesített, ideológiát kellett ugyanis gyártani, hogy Ahmatova személyét tabusítani lehessen, izolálódjék, majd a köztudatból nyomtalanul

eltűnjék. Hasonló rettenetes sorsot sokan éltek meg, a kortárs Cvetajeva szenvedése közismert.

Elhallgattatását Ahmatova abban a komor *Hetedik elégiában* datálja pontosan, mely az 1945 és 1964 között keletkezett *Északi elégiák* ciklus utolsó darabja. Ez a kései vers érthetetlen módon kimaradt az 1999-es magyar fordításkötetből (a ciklus hat darabja viszont ott van), noha 1989-ben már kiadták Oroszországban, éppen 1999-ben pedig Moszkvában az életmű kritikai kiadásának második kötetének első része is napvilágot látott, benne a verssel.⁶⁵ (Érthető módon Ahmatova életében a kiadott kötetekbe nem kerülhetett bele, sőt a nyugaton kiadott háromkötetes kiadásba, valamint az 1987-es kétkötetes válogatásba sem.)

Minthogy a versnek így nincsen magyar fordítása, a vonatkozó rövid részt saját fordításomban közlöm:

Hallgatók, hallgatók harminc éve,
Sarki jéggé nőtt bennem a hallgatás,
Árnya bekerít számtalan éjszakán,
Gyilkosan rátör gyertyám fényére.

Az Ahmatovát ért események további alakulását majdnem 1950-ig Dalos György *Vendég a jövőből. Anna Ahmatova és Sir Isaiáh Berlin (Egy szerelem története)* című 1998-ban megjelent könyvéből a magyar olvasó nyomon követheti, bár távolról sem szerelmi történetről van szó. Találkozásukat Ahmatova kizárása követi az Írószövetségből. Andrej Zsdanov, aki Molotov után Sztálin második legfontosabb embere volt, döntő szerepet játszott ebben.

Ahmatova válogatott verseinek kötetben történt 1940-es kiadása után is Zsdanov „rántotta meg a vészféket”. Alekszandrovhoz és Polikarpovhoz (utóbbi később a Paszternak elleni hajtóvadászatban képviselte az államot szoros együttműködésben a titkosszolgálattal) intézte levelét, melyben így háborog:

„Merő szégyen az, mikor, engedelmet kérek, megjelennek ezek a kötetek. Hogyan történhetett az, hogy ez az Ahmatova-féle »fajtalanság és ima Isten dicsőségére« megjelent? Ki terjesztette ezt elő?»⁶⁶

1939 őszén Sztálin egy fogadáson, melyet a Kremlben a frissen kitüntetett nagyszámú író tiszteletére tartottak, Ahmatova felől érdeklődött,⁶⁷ mindössze egy évvel harmadik férje és fia letartóztatása után, minek során Lev Gumiljovból, a fiúból azt a vallomást kényszerítették ki (szó szerint kiverték), hogy egykor kivégzett apjáért akart bosszút állni, s gyűlölete a szovjet hatalommal szemben egyre hevesebb lett. Ugyanakkor Ahmatova *Hősiesség* (Мужество) című versét a Szovjetunió első sajtóorgánuma, a *Pravda* közölte a háború második évében, 1942. március 8-án.

Találkozás Sir Isaiah Berlinnel, kizárás az Írószövetségből

Hogy Sir Isaiah Berlinnel 1945. november közepén történt találkozása vagy az 1946. április 3–4-én az Oszlop-csarnokban tartott költői esten felviharzó, Ahmatovát ünneplő 15 perces taps váltotta volna ki Sztálin haragját? Talán tévedés ugyanakkor a húsz évvel fiatalabb brit diplomata Sir Isaiah Berlin és Ahmatova közt néhány napig tartó találkozást szerelemnek minősíteni. Az éppen V. Garsin orvosprofesszorral meghiúsult házassági terv feletti veszteségérzet aligha vitte közelebb Ahmatovát a férfi felé, a másik, szabadabb világból érkező látogató inkább szellemi értelemben nyithatott meg számára egy olyan rég tovatűnt szférát, amit a vasfüggöny első ízben történt legördülése zárt el az 1920-as évek elején, mikor az orosz értelmiséget egyszerűen hajóra téve zsuppolták ki az országból, s mikor lezárultak a határok. Ugyanilyen túlzásnak tűnik, hogy Sir Isaiah Berlin Churchillnek benyújtott jelentése robbantotta volna ki a hidegháborút (a jelentésre döntő befolyással kettejük beszélgetése aligha lehetett, annál is inkább, minthogy Szarnov kimutatja, hogy miközben első találkozásuk november 16-án történt, Berlin már 1945 őszén leadta jelentését⁶⁸). Hogy Ahmatova megfogalmazott ilyen feltételezéseket, az a korabeli szovjet abszurd közéleti politika „következtetési stratégiáitól”, bűnbakkeresésétől való félelmével sokkal inkább indokolható.

Szarnov, a korszak alapos kutatója számol azzal az igen valószínű verzióval, hogy a Sir Isaiah Berlin és Ahmatova közti találkozót Vlagyimir Orlov közreműködésével a régi leningrádi csekisták rendezték meg provokációképp, melynek egyik célja Ahmatova helyzetének további aláásása volt. A másik cél nem függetleníthető attól, hogy Sir Isaiah Berlin Leningrádba nemcsak a brit miniszterelnök utasítására érkezett, hanem annak fia, Randolph Churchill társaságában, aki a Fontankán lévő lakás közelében fel is bukkant. (Ezt a körülményt az elhárítás nem hagyhatta figyelmen kívül.) Ugyanakkor feltételezhető, hogy az ezután megindított Ahmatova-ellenes kampány a Zsdanov kontra Malenkov-rivalizáció részét jelentette áttételesen. Zsdanov, akinek feladata volt Finnországban a háború lezárása utáni szovjet érdekszférába történő beteretése, amit képtelen volt keresztülvinni, az írók ellen folytatott kultúrharccal igyekezett a Gazdának bizonyítani rátermettségét. A Zsdanov és Malenkov közti harc tétje a „trónutódlás” volt, vagyis Sztálin tisztjének, az államfői pozíciónak elfoglalása Sztálin halála vagy leváltása esetén.⁶⁹

Jóllehet Ahmatova és Zosczenko Írószövetségből történt kizárása javarészt pontosan dokumentáltan hozzáférhető magyarul, felidézzük az események kronológiáját. 1946. augusztus 9-én az SzK(b)P Szervező Irodája ülést tart a *Zvezda* és a *Leningrád* folyóiratokról, valamint Ahmatova és Zosczenko személyéről, a film és dráma helyzetéről. Az ülésen személyesen Sztálin elnököl. Az ülésről már augusztus 10-én Vszevolod Visnyevszkij írt ismertetést a *Kultura i szizny* (Kultúra és élet) című frissen alapított újságban, csak ezután, szeptember 21-én hangzik el a halálra vált leningrádi írók gyűlésén Zsdanov beszéde, mely magyarul majd a kritikus 1949-es évben kerül kötetben kiadásra (A. A. Zsdanov: *A művészet és filozófia kérdéseiről*. Budapest, Szikra). A megszületett kizárási határozat szövegét Sztálin saját kezűleg javította ki. Mint N. Goller Ágota felkutatja: „A határozat az iskolákban, az egyetemeken évtizedeken át a tananyag részét képezte, hogy szellemét és megfogalmazásait a következő nemzedékek is elsajátítsák.”⁷⁰ NB Ez az előretétező pedagógia mindmáig

érzékelési hatékonyságát. Ahmatova akkor kiadásra váró verseskötetét „bezúzták, pár példány maradt fenn belőle”, Zosczenko naivul „becsületét még ebben a helyzetben is meg akarta védeni”.⁷¹

Gondoskodtak természetesen arról is, hogy a megszállt, apránként „testvéri” státuszba lépő keleti blokk országaiban is értesüljenek a szovjet irodalom ilyen „öntisztulási” folyamatairól. Ennek egyik propagátora az az Alekszandr Fagyjev, az Írószövetség ekkori főtitkára lett, akit épp ekkor dorgált meg Sztálin, hogy *Az ifjú gárda* című regényében a kommunista párt vezető szerepe nem kap kellő súlyt, s aki majd 1956 tavaszán lesz öngyilkos, keserű búcsúlevelet hagyván hátra, melyben kifakad az ellen, hogy a művészet tudatlan pártvezetők irányítása alatt áll. Fagyjev – mintegy „hatalomváltást” készítve elő az ideológia síkján – 1946-ban Prágában nyilvános előadásában bírálta Zosczenkót és Ahmatovát mint olyan jelenségeket, akik „bomlasztják” az irodalmat. Ezt követően a *Bolsevik* című lapban 1947-ben meghirdette „az ifjúság számára »romboló« paszternaki líra elleni hadjáratot, a dekadenciát szubjektív idealizmusukkal előkészítő Nietzsche, Bergson és Freud folytatójának tekinti az individualizmus, misztika és erotika jelmondatait továbbvivő Ahmatova és Zosczenko munkásságát.”⁷²

Magyarországon Ahmatova neve hamar ismertté vált. 1927-ben mind a *Magyarság*, mind a *Magyar Hírlap* december 7-i számában egyszerre közöl tudósítást, szemmel láthatóan pontos értesüléssel a költő és a szovjet rendszer közötti súrlódásokról, ugyanebben az évben a *Katolikus Szemle* 2. számában Szémán István beszél róla a forradalom költészetének szentelt cikkében, s egyebek mellett az *Új Idők Lexikona* és a *Katolikus Lexikon* is említi. A világháború utáni első hírként Ahmatováról az *Új Magyarország* 1946. november 9-i száma teljes oldalon siet lehozni *Szervezeti és személyi változások a Szovjet Írók Szövetségében* címmel az Ahmatova és Zosczenko elleni határozat tartalmát. Attitűdjüket a „szovjet embert sértőnek” bélyegzi. Boldizsár Iván a *Forum* 1948. március 15-i számában az 1947. áprilisi vita anyagának fordítását tárja a nagyközönség elé. A magyar társadalmi és irodalomkritikai napilapok és folyóiratok elmarasztaló éllel keltek ki ellenük egészen Darvas Józsefnek a *Csillag* 1951-es 1. számában közölt írásáig, ahol a rémült Ahmatovának, akinek férje-fia újra a Gulágon volt, nyilvánvalóan a Sztálin iránti lojalitása demonstrálására írt dicsőítő ódák kapcsán a „dicséret” kijárt. (Ezeknek, az 1949–1950 folyamán keletkezett, az *Ogonyokban* megjelentetett verseknek a szerzőségét egyébként többen megkérdőjelezték.⁷³) A két író ostromozása ezután is zömmel megmaradt a magyar sajtóban a 60-as évekig.

Kitaszítottság, megbélyegezettség várt a határozatban kizárt írókra. Ahmatovára a „budoárköltő”, „apáca”, „a füledt szerelmi líra burzsoá dekadenciát terjesztő papnője” jelzőket sütik rá, ahogyan Mányoki is sorolja a rendszerváltás idején írt összegzésében.⁷⁴ Zsdanov a „felbőszült úrinő költészetéről” beszél, „apáca” és „vétkes asszony” a finomkodó magyar fordításban Ahmatova jelzői, „kihalásra ítélt csoport” tagja, akinek „szűk kis magánélete, jelentéktelen élményei” a költészetének témái. Témavilágár „keresztül kasul individualistának írja le”, ez tűnik a legsúlyosabb vádnak.⁷⁵ Rab Zsuzsa úgy magyarázza, felidézve az egykori megnevezést, „a budoár és kápolna közt fel-le száguldozó kisasszonyka poézisének” zsdanovi megsemmisítő kritikáját, hogy Ahmatova emiatt kimarad az

irodalomból. Ám – igyekeznek helyre billenteni a jóvátehetetlent Rab Zsuzsa – termékeny volt ez a hallgatás, hiszen Ahmatova ekkor a világirodalom számos alkotását fordította le.⁷⁶

Zsdanov ekkor nemcsak Ahmatovát és Zosczenkót iktatja ki az orosz irodalom kánonjából. Célkeresztbe kerülnek a szimbolisták, akiket „a legsötétebb reakció és renegátság képviselőinek”, „haladószellemű közvéleményünkkel” ellentétesnek minősít, az Ezüstkor évtizede Gorkij nyomán „megérdemli a legsúlyenteljesebb és legtehetségtelenebb évtized nevét az orosz értelmiség történetében”.⁷⁷

N. Goller Ágota valószínűleg a lényegre tapintott, mikor a kampány céljaként a két író „tekintélyének lerombolását” nevezi meg.⁷⁸ Példát statuáltak ezen felül az írók széles tábora felé. A Szovjetunióba a már hruscsovi időszakban látogató angol egyetemisták csoportja előtt elhangzott kérdésre adott diplomatikus válaszában (a téma az 1946-os kizárási határozat volt) Ahmatova nem kockáztatta fia életét. A hatalom harminc éve folyamatosan szeretteivel zsarolta. Abban az értelemben nyilatkozott, hogy az akkor ellene megfogalmazott kritika nem volt alaptalan. Ezzel azt erősítette meg, hogy „Sztálin halálával alapvetően semmi sem változott”.⁷⁹

Újabb letartóztatások

Ahmatova harmadik férjét, Punyint 1949. augusztus 26-án ismételten őrizetbe veszik, a magyar elhurcoltak körében is hírhedt Vorkután hal meg néhány hónappal Sztálin temetése után, 1953-ban. Punyinra tehát valamilyen oknál fogva nem vonatkozott a tömeges amnesztia, mely a táborok kapuit megnyitotta. Ahmatova fiát, Lev Gumiljovot az ő letartóztatása után nem sokkal vették őrizetbe: 1949. november 6-án újra, negyedszer is letartóztatták az 1935-ös vádpontok alapján. A megszokott tíz év elzárást kapta, Kazahsztánban kezdte meg büntetése letöltését, 1956-ban szabadulhatott csak, 1975-ig nem is rehabilitálták. Elmondása szerint az államügyész mint „írastudó” embert vádolta. Mindezzel a megroppant egészségű Ahmatova megtörését kívánták elérni.

Szigorúan titkos

J. V. SZTÁLIN Elvtársnak Ahmatova költőnő indokolt letartóztatásának elrendeléséről

Jelentem, hogy a Szovjetunió Állambiztonsági Minisztériuma olyan ügynöki és nyomozati anyagok birtokába jutott A. AHMATOVA költőnőt illetően, melyek értelmében bizonyítást nyert, hogy a szovjethatalommal szemben ellenséges tevékenységet fejt ki.

Anna Andrejevna AHMATOVA (szül. 1892), orosz nemzetiségű, nemesi családból származik, pártonkívüli, leningrádi lakos. Első férjét, a monarchista költőt, GUMILJOVOT az

Összoroszországi Különleges Bizottság (Cseka)¹ szervei 1921-ben fehérgárdista összeesküvésben való bűnrészessége miatt kivégezték.

AHMATOVA ellenséges tevékenysége az 1949 végén letartóztatott fia, L. N. Gumiljov, őrizetbe vételét megelőzően a SzU Népeinek Állami Néprajzi Múzeumának főmunkatársa, valamint férje, N. N. Punyin, a Leningrádi Állami Egyetem professzora vallomásai folytán lepleződött le.

A letartóztatásban lévő PUNYIN a SzU Állambiztonsági Minisztériumában lefolytatott kihallgatáson azt a vallomást tette, miszerint AHMATOVA, lévén fölbirtokosi család sarja, ellenségesen fogadta a szovjethatalom bevezetését országunkban, és a legutóbbi időkgig ellenséges tevékenységet végzett a Szovjet Állam ellen.

PUNYIN vallomása szerint az Októberi Forradalmat követő első években AHMATOVA rendszeresen nyilvánosan szavalta szovjetellenes jellegű verseit, melyekben a bolsevikokat „a földet istencsapásként sújtó ellenségnek” nevezte, és kijelentette, hogy neki „a szovjethatalommal nem egy az útja”.

1924-től fogva AHMATOVA PUNYINNAL együtt, aki feleségül vette, ellenséges beállítottságú irodalmi munkásokat gyűjtött maga köré, és lakásukon szovjetellenes gyűléseket rendezett.

Ennek kapcsán az őrizetes PUNYIN így vallott:

„A szovjetellenes érzelmeink miatt én és AHMATOVA kifejezést adtunk a szovjet rendszer iránti gyűlöletünknek, rágalmakat koholtunk a párt és a Szovjet Kormány vezetői ellen, elégedetlenségünket hangoztattuk a szovjethatalom különféle intézkedéseivel kapcsolatban...”

Lakásukon szovjetellenes gyűlések folytak, az ezeken jelenlévők a szovjethatalommal elégedetlen vagy általa magukat megbántottnak érző irodalmi munkások köréből kerültek ki...

Ezek a személyek velem és AHMATOVÁVAL együtt ellenséges álláspontra helyezkedve vitatták meg az országban végbemenő eseményeket... AHMATOVA részben rágalmozó koholmányokat hangoztatott a szovjethatalom paraszttal szemben tanúsított állítólagosan kegyetlen viszonyáról, felháborodott a templomok bezárásán, és számos egyéb kérdésben vallott nyíltan szovjetellenes nézeteket.

Ahogy a nyomozás során megállapítást nyert, ezeken az ellenséges gyülekezéseken tevékeny részt vett AHMATOVA fia, GUMILJOV is, a Leningrádi Állami Egyetem akkori hallgatója.

Erről a letartóztatott GUMILJOV ezt vallotta:

„AHMATOVA jelenlétében az összejöveteleken zavartalanul beszéltünk ellenséges beállítódásunkról... PUNYIN lehetségesnek tartott egy az ÖK(b)P² és a Szovjet Kormány vezetői ellen végrehajtandó terrorista merényletet...”

1934 májusában PUNYIN képletesen bemutatta, miképpen hajtaná végre a szovjet nép vezére elleni terrorista merényletet.”

Hasonló értelmű vallomást tett a letartóztatásban lévő PUNYIN is, beismerve, hogy benne *Sztálin* elvtársra törő terrorista hangulat érlelődött, és bevallotta, hogy ebben a hangulatban osztozott vele AHMATOVA is.

¹ A KGB, az orosz titkosszolgálat és belső elhárítás szerveinek még Lenin által létrehozott szervezete – *A ford.*

² Összszövetségi Kommunista (bolsevik) Párt, a Szovjetunió Kommunista Pártjának 1925–1952 között használatos neve – *A ford.*

„Beszélgetéseink folyamán mindenféle hazug vádakkal illettem a Szovjet Államfőt, és azon cél vezérelt, hogy »bebizonyítsam«, hogy a Szovjetunióban jelenleg fennálló helyzet csakis *Sztálin* erőszakkal történő eltávolításával változhat meg a számunkra kívánatos irányban...

AHMATOVA bizalmas beszélgetéseink során osztotta terrorista nézeteimet, és a Szovjet Államfő elleni fondorlatos merénylet tervét támogatta.

Ennek megfelel az is, hogy 1934 decemberében az Sz. M. Kirov elleni gyalázatos merényletre igyekezett igazolást találni, ezt a terrorcselekményt nem megfelelő módon a Szovjet Kormánynak a trockista-buharinista és más ellenséges csoportosulásokkal szembeni aránytalan, szerinte üldöztetésekre adott válaszként értékelte.”

Megjegyezzük, hogy 1935 októberében PUNYINT és GUMILJOVOT szovjetellenes csoportosulás tagjaiként letartóztatta az NKVD Leningrádi Területi Irányítószerve. Azonban kisvártatva AHMATOVA közbenjárására az őrizetből elengedték őket.

Az AHMATOVÁVAL ezt követően fennálló bűnös kapcsolatról PUNYIN azt vallotta, hogy AHMATOVA továbbra is ellenségesen nyilatkozott beszélgetéseik során, aljas rágalmakat hangoztatott az ÖK(b)P és a Szovjet Kormány ellen.

PUNYIN azt is elismerte, hogy AHMATOVA ellenségesen fogadta az ÖK(b)P KB³ A *Zvezda és a Leningrád folyóiratokról szóló határozatát*, melyben igazságos kritika érte ideológiailag káros alkotói tevékenységét. Ezt pedig a birtokunkban lévő ügynökségi anyagok is megerősítik. Így az Állambiztonsági Minisztérium Leningrádi Területi Részlege jelentette, hogy AHMATOVA az ÖK(b)P KB A *Zvezda és a Leningrád folyóiratokról* című határozatával kapcsolatban kijelentette: „Szerencsétlenek, semmit nem tudnak, vagy elfelejtették azóta. Hisz ugyanez volt már korábban is! Egy és ugyanazon szavakat használták, adták tovább és ismételték évszámra... Most sem mondtak semmi újat, mindezt már mindenki ismeri. Zoscenkóra nézve csapás, rám nézve csupán egykor kihallgatott erkölcsi intelmek és átkozódások ismételtetése.”

A Szovjetunió Állambiztonsági Minisztériuma AHMATOVA letartóztatásának elrendelését indokoltnak látja.

Kérem az Ön engedélyét.

ABAKUMOV

№ 6862/A

1950. július 14.⁸⁰

A levél nem az Ahmatova-dossziében, hanem máshol volt elrejtve a KGB Archívumában.

Az irodalmi és művészeti közélet megtisztításán dolgozó klikk végleg félre akarta állítani Ahmatovát, Abakumov belbiztonsági miniszter a fenti levelében ennek megfelelően sürgeti Sztálint: ha már férje-fia Gulágon van, mit keres vajon Ahmatova szabadlábon?

³ Központi Bizottság – *A ford.*

Alekszej Szurkovot, aki nemcsak az öreg kommunisták kivégzését követelte a Nagy terror kirakatperei során, harcolt a háborúban; az Olvadás-korszakban az Írószövetség első titkárává választották. Minthogy azon kevesek egyike volt, aki elismerte Ahmatova tehetségét, a várva-várt válogatott verses kötetének megjelenését is igyekezett segíteni. Meglehetősen kétértelműen fogalmaz mégis 1959-es levelében, mikor felmerül Ahmatova kitüntetése, sőt a nemzetközi botrányt kiobbantó *Zsivago doktor* körüli bonyodalmakat idézi leendő olvasója emlékezetébe:

„Anna Ahmatova fél évszázados írói pályafutásának állami elismerése valamilyen formában súlyos csapás lenne mindazon reakcióokra és ingadozó értelmiségiekre, akik mindmáig nem voltak képesek elszakadni a hírhedt »Paszternak-ügytől.«”⁸¹

Sztálin emléke

A hidegháború talán legkritikusabb szakaszában, az ún. Karibi (Kubai) válság idején, 1962. október 21-én közölte a *Pravda* Jevtusenko *Sztálin örökösei* című versét. A verset különös módon, rohamos gyorsasággal már 27-én le is hozta Rab Zsuzsa fordításában az *Élet és Irodalom*, négy nappal az eredeti moszkvai közlés után jelent meg Bulgáriában az *Литературен фронт* (Irodalmi front) című folyóirat 43. számában Bozsidar Bozsilov fordításában, s nyomtatták ki Lengyelországban is (*Ostatnie wiadomości (Polityka)* folyóirat) No. 42/1962). Egyedül Csehszlovákiában késett az adatok szerint a következő évig, amikor egy Jevtusenko-fordításkötetben közölték.⁴ Valószínűsíthető tehát, hogy megrendelésre keletkezett, hiszen „a fáraó exhumálása” (Sztálin eltávolítása a mauzóleumból) rég megtörtént, célja a varsói országok lakossága figyelmének elterelése volt a fegyveres konfliktussal fenyegető USA–Szovjetunió szembenállásról. A költő a versben kétszer is megemlíti Sztálin eltávolítását a mauzóleumból („tetemét kiviszik”, „kivetették őt / Mauzóleumunk / falai”). Nem kis mértékben ellentmondásos igazságtételre szólít: „Míg köztünk jár Sztálin maradék csapata...” addig baj fenyeget mindenkit. Ez persze annak fényében, hogy Hruscsov is Sztálin segítői közé tartozott, kérdéseket vet fel. Felsejlik a versben a *Bűn és bűnhődés* évszázados tanulsága a soha meg nem haló eszmékről: „De hogy vessük ki őt / követői szívéből?...” Lényeges, hogy Jevtusenko versét a Majakovszkijtől megszokott strófképben, a sorváltó jambus mintájára írja.

Kavargó események és roppant áttörések kora ez az orosz irodalomban és a művészeti életben. Ekkor jelenik meg Hruscsov személyes engedélyével az *Ivan Gyenyiszovics egy napja*, majd 1963-ban a *Matrjona háza*. Ekkor kénytelen Pausztovszkij saját tanítványát, Bondarevet *Csend* című regénye miatt az *Izvesztyijában* megvédeni. Nem közönséges olvadások, zajos rianások. 1962 decemberében, majd 1963 márciusában Hruscsov nyilvános dühkitörésben támadja az irodalmi eretnokséget,⁸² 1962 decemberében a moszkvai Manézsban nyílt meg a

⁴ Itt mondok hálás köszönetet nagy tiszteletben álló kollégáimnak, Maria Cymborska-Lebodának, a lublini Marie Curie-Skłodowska Egyetem professzorának, Dechka Chavdarova professzornak a Sumenyi Preszlavszki Konstantin Püspökről elnevezett Egyetemről, továbbá Josef Saur docensnek a Brnói Egyetemről, akik információkkal segítettek tisztázni a vers megjelenésének körülményeit.

szocialista realizmust megújítani akaró új avantgárd csoport kiállítása, melyen Hruscsov nyomdafestéket nem tűrő szavakkal ad hangot felháborodásának. Ezután többen a kor kötelező szokása szerint „önkritikát gyakorolnak.” Jevtusenko csak kilenc évvel később teszi ezt meg az 5. Szovjet Írókongresszuson, amikor nem csekély anakronizmussal, s még több álságos pátosszal azt találja mondani: „Őszintén sírtunk 1953 márciusában, mikor meghalt az az ember, akinek neve végig kísért bennünket felnövekedésünk során és aki nélkül el sem tudtuk képzelni az életet”. Majd önvizsgálatot javasol mindenkinek, s ekkor, tehát 1971-ben még mindig a „forradalmi szellemre” mutat rá, mint amire legnagyobb szüksége van a jelen társadalmának. A kor legnagyobb ellenforradalmárainak a „gyávaságot”, „az ellendrukkerséget” nevezi.⁸³

Magyarul a Jevtusenko-vers közvetlenül egy évvel rá a *Rakéták és szekerek* (1963) című kötetben ismét megjelent, de újrakiadása negyedszázadot váratott magára, csak a *Majdnem utoljára* (1988) kötetbe a Kárpáti Könyvkiadó és az Ifjúsági Könyvkiadó együttműködésével vették fel *Sztálin örököseit* ismét. A költő hazájában a „reprezentatív” három kötetből álló, 1983-as *Összegyűjtött művek* kiadásába sem került be, már megjelenése idején is sajnálatosan megosztotta a társadalmat. E. Fehér Pálnak adott interjújában az ellentmondásos hírű Jevtusenko, – aki szabadon utazgatott az Egyesült Államokban, 1974-ben a *Playboy* magazin szex-szimbólumként közölte képét, s az internetes enciklopédiákban több helyütt szerepel mint a szolgálatokkal együttműködő személy, – így fanyalog 1974-ben, mintegy tizenkét évvel a vers *Pravdá*-ban történt közlése után: „amikor először elszavaltam a *Sztálin örökösei* című versemet, vagy harminc ember demonstratív módon elhagyta a termet”.⁸⁴

Baranyi Ferenc, mikor Jevtusenko 1972-es újabb magyar nyelvű verseskötetét dicséri, sikerét a *Sztálin örökösei*hez hasonlítja. A versben Radó György még a *Valóság* 1962-es évfolyamában visszafogottan mindössze Jevtusenko költészetének „újabb éles vonását” fedezi fel. A feltűnően tompított magyarországi reakcióról tanúskodik, hogy megjelenése évében többen nem is cikkeznek a versről, 1963-ban címe a *Napjaink*, az *Új Írás*, a *Csongrád Megyei Hírlap* hasábjain bukkan fel egy-egy kurta megjegyzéssel. Újraközli a verset Pásztor Béla fordításában az izraeli *Új Kelet* című magyar nyelvű lap is 1965-ben. A párizsi emigráns *Irodalmi Újság* a diplomáciai vihart kavart Michel Tatu Moszkvába akkreditált francia tudósító esetével hozza összefüggésbe Jevtusenko versét, aki Hruscsov látogatása előtt jelentetett meg egy cikksorozatot, mely nem túl kedvező színben tüntette fel a szovjet államfőt. Nem véletlen. Sok tény azt támasztja alá, hogy a Sztálint elítélő Hruscsov is „Sztálin örököse” volt.

Ahmatova hagyatékában fennmaradt egy hasonló témájú mű,⁸⁵ melyet egyik legkiválóbb kutatója Jevtusenko versére adott válaszként értelmez. A művet az 1989-es kiadású *Ranyevszkajáról* címmel megjelent kötetben publikálták „(1962?)” jelzéssel, lévén keletkezése bizonytalan. Majd az *Ogonyok* kétkötetes válogatásába is felvették. Ligyija Csukovszkaja emlékiratai alapján, melyben a Jevtusenko-vers megszületése idején egy attól független, ám Sztálinról szóló párbeszéd került lejegyzésre. Ebből adódóan van, aki azt valószínűsíti, hogy Ahmatova verse ez idő tájt keletkezett.⁸⁶ Biblikus, mély értelme nem hagy kétséget.

Mint ahogy a magyar Ahmatova-fordításkötetbe ez a mű sem került be, így saját fordításomban közlöm:

Sztálin védelmezőihez

Ők kiáltották hajdan: „Barabást!
Bocsásd el őt az ünnepre!”
Szókratésznek ők parancsolták,
hogy mérget igyék a tömlöcben.

Keserű pohár őket illeti:
Ártatlant rágalmozó száját,
Műkedvelő kínvallatóknak jár,
Árvagyártás tudorának.

Jegyzetek

¹ A szerző irodalomtörténész, műfordító, KNRF

² ШМЕАН ПРОТ. А. *Анна Ахматова* // Новый журнал, 1966, кн. 84: 91–92. o.

³ Vö. RAB Zsuzsa *Anna Ahmatova* In: Mai szovjet írók (szerk. Wintermantel István) Budapest: Gondolat, 1985: 42. o.

⁴ МАНУОКИ Е. *Ahmatova (Anna Ahmatova: Prózai írások. Európa könyvkiadó, 1989)* // Hitel, 1989: №22: 21.o.

⁵ Lásd АНМАТОВА Anna *Versei* /Lyra Mundi/ Budapest: Európa, 1999: 37–38. o.

⁶ КРАЛИН М. *Победившее смерть слово. Статьи об Анне Ахматовой и воспоминания о ее современниках* Томск: изд. «Водолей», 2000: 281. o.

⁷ Vö. Szőke Katalin ezirányú kutatásaival. Szőke Katalin *A fekete gyűrű. Anna Ahmatova és Borisz Anrep* // Holmi, 1999 (11), №9: 1169. o.

⁸ Lásd DALOS György *Vendég a jövőből. Anna Ahmatova és Sir Isaiah Berlin (Egy szerelem története)* /Ford. Schauschitz Attila/ [Budapest]: Palatinus, 1998: 189. o.

⁹ ШМЕАН i. m. 89. o.

¹⁰ Vö. DALOS i. m. 202–203, 205. o.

¹¹ RYLKOVA Galina S. *Saint or Monster? Anna Akhmatova in 21st century* // Kritika. Explorations in Russian and Eurasian History, 2010 (11) №2: 339. o.

¹² <https://www.youtube.com/watch?v=aAm-USUcjXo> (Letöltés: 2022. 12. 10.)

¹³ Vö. RYLKOVA i. m. 350. o.

¹⁴ RYLKOVA i. m. 351. o.

¹⁵ RAB i. m. 53. o.

¹⁶ EICHENBAUM B. *Anna Ahmatova* /Ford. Szántó Gábor, a jegyz. ford. Könczöl Csaba/ In: Eichenbaum Borisz *Az irodalmi alkotás*. Budapest: Gondolat, 1974: 151. o.

¹⁷ АНМАТОВА i. m. 126. o.

¹⁸ *Оттепель 1960–1962. Страницы русской советской литературы* (сост. Чупринин С. И.) Москва: Московский рабочий, 1990: 447. o.

¹⁹ RYLKOVA i. m. 329. o.

²⁰ СТРУВЕ Н. *На смерть Ахматовой* // Вестник Русского Студенческого Христианского Движения, 1966, №1–II (80): 48. o. A szerző itt mond igen hálás köszönetet a Lublini II. János Pál Katolikus Egyetem Könyvtára

munkatársainak, akik rendelkezésére bocsátották az értékes anyagot, továbbá a Kortárs Női Reflexiók Fórumának a kutatás támogatásáért.

²¹ HAJNÁDY Zoltán *Szakrális és démonikus nőalakok orosz poétikai kontextusban* // A női dimenzió, 2021, №1: 64. o.

²² EICHENBAUM i. m. 173. o.

²³ Е. ФЕДЕР P. Anna Ahmatova. // *Élet és irodalom*, 1966, №11: 6. o.

²⁴ РАВ i. m. 52. o.

²⁵ САВКИНА Ирина *Кто и как пишет историю русской женской литературы* // Новое литературное обозрение, 1997, №24: 363. o.

²⁶ HUBBS Joanna *Mother-Russia. The Feminine Myth in Russian Culture* Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 1988.

²⁷ САВКИНА i. m. 364. o.

²⁸ http://az.lib.ru/r/rejsner_l_m/text_1916_kratky_obzor_shtml (Letöltés: 2022. 12. 10.)

²⁹ http://az.lib.ru/r/rejsner_l_m/text_0010_shtml (Letöltés: 2022. 12. 10.)

³⁰ САВКИНА i. m. 361. o.

³¹ KONONENKO N. *Women as Performers of Oral Literature. A Re-examination of Epic and Lament* In: *Women Writers in Russian Literature* (ed. by Tony W. Clyman&Diana Greene). Connecticut: Praeger, 1994: 17–34. o.

³² ШМЕГАН i. m. 85–86, 88. o.

³³ ШЕНТАЛИНСКИЙ В. А. *Преступление без наказания*. Москва: Прогресс–Плеяда, 2007: 331. o.

³⁴ АХМАТОВА i. m. 84. o.

³⁵ Az orosz kultúra emlékezet-központú specifikumát leírja HAJNÁDY Zoltán *A kultúra mint emlékezet. Fejezetek az orosz kultúra történetéből* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 1995.

³⁶ BAGI Ibolya *Szerelem, Puskin. Anna Ahmatova Carszkoje Szelóban* In: Bagi Ibolya Rög-Eszmék. Írások a XX. századi szláv irodalmak köréből. Szeged: Szegedi Egyetemi Kiadó–Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, 2010: 13. o.

³⁷ SZÓКЕ i. m. 1169. o.

³⁸ ХАН Анна *Колодец творческой памяти (композиционно-смысловая роль хиазма в стихотворении Анны Ахматовой «Как белый камень в глубине колодца»* // Русская филология. Ученые записки (Смоленск) 2004, №8: 271. o.

³⁹ КРАЛИН i. m. 279. o.

⁴⁰ ХАН i. m. 268. o.

⁴¹ ХАН i. m. 279–280. o.

⁴² MÁNYOKI i. m. 21. o.

⁴³ EICHENBAUM i. m. 149. o.

⁴⁴ МАНДЕЛЬШТАМ 1989: 23. o.

⁴⁵ RYLKOVA i. m. 345. o.

⁴⁶ Idézi RYLKOVA i. m. 343. o.

⁴⁷ RYLKOVA i. m. 327. o.

⁴⁸ КАТАЕВА Т. *Анти-Ахматова* Москва: ЕвроИНФО, 2007: 10–11. o.

⁴⁹ Vö. КАТАЕВА i. m. 233–235. o.

⁵⁰ КРАЛИН i. m. 278. o.

⁵¹ N. V. Koroleva jegyzeteit lásd АХМАТОВА А. *Собрание сочинений в 6 тт.* Москва: Эллис Лак, 1998–2002: I. kötet, 615. o.

⁵² АХМАТОВА i. m. 55. o.

⁵³ Ezt közérthetően mutatja be az 1988-ban készült film, magyar szinkronnal is megtekinthető: <https://www.youtube.com/watch?v=e66MrU1WJYU> (Letöltés: 2022. 12. 10.), ill.

<https://www.youtube.com/watch?v=ntrADOsZqPc> (Letöltés: 2022. 12. 10.)

⁵⁴ СИЛАРД Л. *Блок, Ахматова и другие* // *Russica Romana*, 1996, №III: 241. o.

⁵⁵ Eredetileg megjelent: КАЛУГИН Олег *Дело на Ахматову*. In: Госбезопасность и литература на опыте России и Германии (СССР и ГДР). Москва: Рудомино, 1994: 72–79. Lásd még:

<http://ahmatova.niv.ru/ahmatova/dokumenty/kalugin-delo-kgb-na-annu-ahmatovu.htm> (Letöltés: 2022. 12. 10.)

⁵⁶ САРНОВ i. m. II. kötet, 614. o.

⁵⁷ САРНОВ i. m. II. kötet, 666. o.

⁵⁸ САРНОВ i. m. II. kötet, 662. o.

⁵⁹ КАЛУГИН i. m.

⁶⁰ КАЛУГИН i. m.

⁶¹ Idézi САРНОВ i. m. II. kötet, 717. o.

⁶² DALOS i. m. 123. o.

⁶³ Vö. ЧЕРНЫХ В. А. Летопись жизни и творчества Анны Ахматовой. Москва: ИНДРИК, 2008: 211. o.

⁶⁴ Idézi КРАЛИН i. m. 276–277. o.

⁶⁵ АХМАТОВА i. m. 1998–2002, II/1. kötet: 209. o.

⁶⁶ Idézi САРНОВ i. m. II. kötet, 617. o.

⁶⁷ САРНОВ i. m. II. kötet, 659. o.

⁶⁸ САРНОВ i. m. II. kötet, 722–724. o.

⁶⁹ Vö. САРНОВ i. m. II. kötet, 716. o., a Zsdanov kontra Malenkov ellentétről részletesebben lásd <https://biography.wikireading.ru/52224> (Letöltés: 2022. 12. 10.)

⁷⁰ N. GOLLER Ágota *Az a bizonyos zsdanovi útmutatás* // Helikon, 1993, №2–3: 317. o.

⁷¹ N. GOLLER i. m. 317. o.

⁷² ФАДЕЕВ 2005: 95–96. o.

⁷³ Vö. САРНОВ i. m. II. kötet, 790–791. o.

⁷⁴ MÁNYOKI i. m. 21. o.

⁷⁵ ZSDANOV A. A. *A művészet és filozófia kérdéseiről*. Budapest: Szikra, 1949: 105. o.

⁷⁶ RAB i. m. 51. o.

⁷⁷ ZSDANOV i. m. 103. o.

⁷⁸ N. GOLLER i. m. 319. o.

⁷⁹ N. GOLLER i. m. 322. o.

⁸⁰ Forrás: ШЕНТАЛИНСКИЙ В. *Преступления без наказания. Документальные повести*. Москва: Прогресс-Плеяда, 2008: 384–387. o., ill. <https://novayagazeta.ru/articles/2000/03/20/9479-antiterroristicheskaya-operatsiya-protiv-ahmatovoy> (Letöltés: 2022. 12. 10.)

⁸¹ Idézi DALOS i. m. 149. o.

⁸² DALOS i. m. 192. o.

⁸³ <https://coollib.net/b/539200-evgeniy-aleksandrovich-evtushenko-rech-e-evtushenko-na-pyatom-sezde-pisateley-sssr/read> (Letöltés: 2022. 12. 10.)

⁸⁴ E. ФЕНÉR Пál *Moszkvai beszélgetés Jevgenyij Jevtusenkóval* // Élet és Irodalom, 1974 (XLVI), 46. szám (nov. 16.): 7. o.

⁸⁵ A két vers közötti párhuzamra felfigyelt Dalos György is. Lásd DALOS i. m. 192–193. o.

⁸⁶ ТИМЕНЧИК Р. *Ахматова в 1960-ые годы*. Иерусалим–Москва: Гешарим–Мосты культуры, 2014: I. kötet, 276. o.